

سید محمد علی جمال زاده

رواج بازار شعر و شاعری

(قسمت سی و سوم)

« هر کسی از ظن خودش یار من
از درون من نجست اسرار من »
(مولوی)

اکنون بجائی رسیده ایم که بهتر است پس از آنکه از شعر حافظ و وضع حافظ و سرنوشت حافظ شمه ای بیان کردیم ببینیم این مرد بزرگ و بزرگوار چگونه آدمی بوده است و صفات بارزه او از چه قرار است . چنانکه میدانید از او جز همین دیوانی که در دست است چیز دیگری بمان نرسیده است و هر چند بطور یقین با اشخاصی از دور و نزدیک مکاتبه داشته است از آن مکاتبات چیزی بمان نرسیده است و امیدی هم نمیتوان داشت که روزی در گوشه ای از دنیا و بخصوص کشورهای مشرق زمین یعنی ایران و ترکیه و خراسان بزرگ و بین النهرین و آسیای وسطی و افغانستان و هندوستان و پاکستان و امارات عربی و عراق و قفقاز و مصر و ممالک دیگری روزی نامه هائی با خط و امضای حافظ (هر چند که در آن زمان ظاهراً عموماً مرسوم نبود که نامه را امضا نمایند و شاید بتوان قبول نمود که این رسم هم از مغرب زمین به

ایران آمده باشد (بقید شاید گفتم چون نامه هائی هم که بزرگان ایران به گوینو نمایند سیاسی فرانسه در زمان ناصرالدین شاه باو نوشته اند و باقی مانده است

و خود من چند فقره از آنها را در دسترس دارم عموماً امضائی دیده نمیشود و گاهی تنها در حاشیه و در ظهر نامه مهر نویسنده نامه دیده میشود (بدست بیاید. همینقدر است که نوشته اند که خواجه شمس الدین محمد حافظ از شاگردان قوام الدین ابوالبقاء شیرازی متوفی در سال ۷۷۲ (بیست سال قبل از وفات خود حافظ) بوده است که در حقش گفته که « علامه زمان و نابغه دوران » بوده و « چنان کسی است که روزگار مانند او را نمی بخشد تا آسمان میچرخد و دریای

خروشان است که کسی را دسترسی به ژرفنای آن میسر نیست « و شعر هم می‌گفته است . چیزی که هست ما خوب میدانیم که مؤلفان و مورخان ما در تعریف و تمجید و تعظیم عموماً یکه‌تازان مبالغه و اغراق بوده‌اند و چه بسا کاهی را بصورت کوهی درمی‌آورده‌اند و عموماً بهتر است اقوال آنها را برده و بیست تقسیم کنیم تا شاید مطالبی که زیاد از حقیقت بدور نباشد بدست بیاوریم .

پس از وفات حافظ هم وقتی در صدد برآمدند که غزل‌های و گفته‌های او را بصورت دیوانی جمع‌آوری نمایند بنا را بر حروف تهجی گذاشتند چنانکه فی‌المثل ممکن است اول غزل دیوان او که با « الا یا ایها الساقی الخ » شروع میشود از غزل‌هایی باشد که در ایام کهولت سروده است و برعکس یکی از آخرین غزل‌های دیوان از جوانی او باشد .

سرانجام محمد گلندام نامی که ظاهراً از معاصرین حافظ بوده بقول خودش در سنه ۷۹۱ (یعنی همان سال وفات حافظ بقول گلندام یا يك سالی قبل از فوت او اگر سال وفات خواجه را ۷۹۲ بدانیم) « به سوابق عهد صحبت و لوازم عهد محبت و ترغیب عزیزان با صفا و تحریر دوستان صاحب وفا » اولین بار ابیات و غزل‌های حافظ را بصورت دیوان (بترتیب تهجی) درآورد و بقول خودش « باعث برترتیب این کتاب و تبویب این ابواب گشت . »

امروز گاهی می‌خوانیم که پاره‌ای از نوشته‌های خواجه حافظ - از نشر فنی عربی و حکمت‌الهی - بخط خود حافظ بدست آمده است و حتی نوشته‌اند که استنساخی بخط خواجه از « خمسه » امیرخسر در شهر تاشکند موجود است و گمان میرود که در این مورد هم باز بکلام « والله اعلم » که حقیقت بزرگی است توسل جسته و خود را از مباحثات بی‌حاصل رهائی ببخشیم .

چنانکه در قسمت‌های سابق این گفتار دورودراز (که واقعاً اسباب شرمندگی و هم در دسر راقم گردیده است) گذشت حافظ در این بیت معروف:

در این زمانه رفیقی که خالی از خلل است

صراحی می ناب و سفینه غزل است

«از سفینه» یعنی مجموعه غزل سخن رانده است و آیا نمیتوان احتمال داد که مقصودش از بهترین غزل‌هایی که در دسترس داشته (یعنی از غزل‌های خودش) بوده است. تمام اینها مطالبی است که شاید هرگز بطور حتم و یقین روشن نخواهد گردید.

وانگهی تمام این مباحث در حکم مسائل فرعی است و اصل و بنیاد مطلب عبارت است از اینکه در قرن هشتم در شهر شیراز مردی بنام خواجه شمس‌الدین محمد معروف به «حافظ» میزیسته است و از او غزل‌هایی باقی مانده است که امروز در سراسر صفحات جهان شهرت کامل پیدا کرده است و ما وقتی آنها را میخوانیم خوش میشویم و لذت میبریم و گاهی چنانکه پنداری جامی از بهترین شراب خلر (یا ناب‌ترین شراب ایالت بورگونی فرانسه) نوشیده‌ایم گذشته از آنکه سخنان و دستورهائی بگوشمان میرسد که راه زندگانی و فکر کردن و سلوک واقعی را بما نشان میدهد ما را محظوظ و سرخوش و چه بسا آزاد و آسوده و وارسته (که آزادی واقعی و روحی و معنوی است و با آزادی سیاسی و مدنی یکدنیا تفاوت دارد) و مستغنی میسازد.

اما ... هر چه باشد بحکم طبیعت انسانی که گنجکاوای از بهترین مواهب غیبی و تشانه اعتلاء و بلندی آنست باز دلمان میخواید تاجائی که مقدور است بدانیم که این مردی که بنام حافظ شهرت جهانی حاصل نموده است و بلا شك

در صف یکه تازان شهرت و نبوغ و از مشاهیری چون محمود غزنوی و نادر افشار و ناپلئون مقام بلندتری دارد چه نوع آدمی بوده و زندگانی او از چه قرار بوده و روزهای عمر خود را بچه نحو به شب میرسانیده است .

برای حصول این منظور بدبختانه (یا بقول سختگیران مسائل لسانی) از بدبختی جز آنچه بصورت اشاره و ایما (و گاهی هم بصورت تصریح و علانیه) در سخنان خود آورده است طریق دیگری در دست نیست .

اما قبل از آنکه دنباله این مطلب را بیاوریم لازم دانسته شد که یک نکته را هم که تاکنون دیده نشده است (و یا لا اقل من ندیده ام) که در جایی اشاره ای بدان رفته باشد در اینجا بعرض هموطنان برسانم : در « الهی نامه » عطار که در ۱۹۴۰ میلادی در جزء « النشريات الاسلاميه » (شماره ۱۲) در مطبعة معارف استانبول باهتمام خاورشناس آلمانی (از شهدای مظالم سوسیال ناسیونالیستی آلمان در جنگ جهانی دوم) ه. ریتز (مؤلف کتاب بزرگ و بسیار گرانقدری با عنوان « دریای روح » درباره فریدالدین عطار) بطبع رسیده است (در مقدمه در صفحه ۱۷ در حاشیه شماره ۱) مذکور آمده است که در صوفیه در استانبول نسخه ای از دیوان حافظ (تحت شماره ۳۹۴۵ و ۳۸۵۷) موجود است که شك نیست که ۲۴ سال پس از وفات خواجه در شیراز برای حکمدار فارس برشته تحریر درآمده و میتوان آنرا قدیم ترین متن موجود دیوان حافظ دانست .

پس برای آنکه قدری حافظ را بهتر بجای بیاوریم بقول دانشمند معظم آقای محمدعلی معیری در کتاب ایشان که حتی عنوانش هم « حافظ را هم از حافظ بشناسیم چاپ تهران سال ۱۳۵۴ هجری شمسی) چاره دیگری نداریم جز آنکه دیوان خود حافظ را اساس کار قرار بدهیم چیزی که هست همچنانکه

عدهٔ قلیل باندازهٔ انگشتان يك دست در جهان ذهنی حافظ حضور پیدا می‌کنند و باقی «گفتند فسانه‌ای و در خواب شدند»

شاید بتوان ادعا نمود که قدری (ولو خیلی اندک باشد) از مسیر حقیقت‌گویی و حقیقت‌بینی بدور افتاداند. چونکه ما هرگز نباید فراموش کنیم که بزرگان واقعی، بحق گفته‌اند:

آدمیزاد طرفه معجونی است

کز فرشته سرشته وز حیوان

گر رود سوی این شود پس از این

ور کند میل آن شود به از آن

و «که هر چه نقل کنند از بشر در امکان است» و سنائی هم که عارفی از عرفای واقعی معدود، بشمار می‌آید در همین معنی (بافصاحت کمتری) فرموده است:

در توهم دیوی است وهم ملکی

هم زمینی بقدر وهم فلکی

ترك دیوی کنی ملك باشی

ز شرف برتر از فلك باشی

(بقیه در شمارهٔ آینده)